

Η Αγωγή Υγείας ως μέσο γνώσεων, αξιών και δεξιοτήτων στη σύγχρονη εκπαιδευτική πραγματικότητα

Βασιλική Ιωαννίδη

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ 2ου ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, 2003, σσ. 490-496, ΑΘΗΝΑ.

Εισαγωγικά

Η Αγωγή Υγείας (Α.Υ.) είναι ένα επιστημονικό πεδίο που εμφανίζει έντονη κινητικότητα τα τελευταία χρόνια. Και αυτό διότι συνιστά μία από τις σημαντικότερες προσπάθειες της σύγχρονης κοινωνίας να δώσει απάντηση μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα σε ένα από τα πιο επιτακτικά προβλήματα της εποχής μας, την **υγεία**, σωματική, ψυχική, συναισθηματική και κοινωνική. Η σύλληψη, η ανάπτυξη και η εφαρμογή των αρχών της Α.Υ. ως **δημιουργικού τμήματος** της εκπαίδευσης αποτέλεσαν απόρροια μιας σειράς διαπιστώσεων. Αντανάκλαση αυτών των διαπιστώσεων είναι ορισμένες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές παράμετροι, οι οποίες λειτουργώντας ως ικανή και αναγκαία συνθήκη οδήγησαν στην ανάγκη **επαναπροσδιορισμού** τού συστήματος αξιών απέναντι στην υγεία, μέσα από τη **δημιουργία** εκπαιδευτικών προτάσεων-παρεμβάσεων, όπως αυτή της **Αγωγής Υγείας**. Τέτοιες διαπιστώσεις (βλ. γενικά Τούντας, 2001· Ζυμβρακάκη, 1996, σελ. 30· *Υγεία και Ελληνική Κοινωνία*, 1998, σελ. 15-16) είναι:

- η προϊούσα ποιοτική υποβάθμιση του περιβάλλοντος,
- η εμφάνιση νέων προτύπων νοσηρότητας,
- ο καθοριστικός ρόλος τού «τρόπου ζωής», ο οποίος αναλύεται μέσα από τη σχέση τής υγείας τού ατόμου με συγκεκριμένες καθημερινές πρακτικές,
- η κρίση των συστημάτων υγείας και η σταδιακή άσκηση μιας κρατικής κοινωνικής πολιτικής στο χώρο τής κοινωνικής ασφάλισης και προστασίας,
- η μετατόπιση των αντιλήψεων για την υγεία από το βιοϊατρικό στο βιο-ψυχοκοινωνικό μοντέλο.

Η Αγωγή Υγείας: στόχοι, μέθοδοι, χαρακτηριστικά

Αντικείμενο της Α.Υ. είναι η ίδια η αντίληψη και η κατανόηση της υγείας. Οι στόχοι αυτής της σύγχρονης τάσης τής αγωγής περιλαμβάνουν: (α') *Ενημέρωση* και *ευαισθητοποίηση* για τη σχέση τού ατόμου με την ποιότητα της υγείας του, (β') *Γνώση* και *κατανόηση* των περιβαλλοντικών κινδύνων, (γ') *Αλλαγή στάσης* και *ενεργοποίηση* για συμμετοχή στην πρόληψη παραγόντων που σχετίζονται με την υγεία, (δ') *Δεξιότητες* για ατομική και κοινωνική δράση σε σχέση με την υγεία, μέσα από την επιλογή και την εφαρμογή διαδικασιών που εγγυώνται ποιότητα ζωής.

Έτσι, η *Αγωγή Υγείας* είναι η διεπιστημονική διαδικασία, η οποία αποβλέπει στη μετάδοση γνώσεων και την εμπέδωση έξεων στα παιδιά και σε κάθε άνθρωπο γενικά για τη διαμόρφωση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης και υγιεινής. Ιδιαίτερα, αποσκοπεί στη συνειδητοποίηση αξιών και την υιοθέτηση συνθηκών και ευρύτερων στάσεων ζωής, οι οποίες προάγουν τη σωματική, ψυχική, πνευματική και κοινωνική **ευεξία** και απελευθερώνουν τις ανθρώπινες δυνατότητες (*Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Αγωγής Υγείας*, χ.χ.). Ειδικότερα, η σχολική Αγωγή Υγείας αποτελεί «το σύνολο των προγραμματισμένων και εκπαιδευτικών διαδικασιών που επιστρατεύονται από το σχολείο, για να είναι σε θέση οι μαθητές να συνδυάζουν τις γνωστικές και εμπειρικές παραμέτρους που το σχολείο τούς παρέχει, ώστε να αποφασίζουν υπεύθυνα και συνειδητά για θέματα που αφορούν την υγεία τους» (Γκούβρα, Κυρίδης, Μαυρικάκη, 2001, σελ. 32). Η παιδαγωγική

της διάσταση αναγνωρίζεται ως ιδιαίτερα καινοτόμος με δυνατότητες επιρροής στους εκπαιδευτικούς (Weare, Gray, 2000), στους μαθητές, καθώς και στα εκπαιδευτικά συστήματα γενικότερα, καθώς εστιάζεται υπό το πρίσμα σύγχρονων ψυχοπαιδαγωγικών αντιλήψεων με έμφαση στο πεδίο της μεθοδολογίας και των εφαρμογών (Καμαρινού, 2000).

Γενικά, η Α.Υ. μέσα στη σχολική πραγματικότητα περιλαμβάνει απλές και σύνθετες δραστηριότητες και χρησιμοποιεί ποικιλία μεθόδων ανάλογα με το βαθμό ελαστικότητας της σχολικής πραγματικότητας και τις επιμέρους ανάγκες που απαιτεί η μελέτη κάθε θέματος χωριστά. Ειδικότερα, αποτελεί αυτόνομη εκπαιδευτική διαδικασία και δύναται να ενταχθεί σε παραδοσιακά μαθήματα καθώς και σε ειδικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Στη σχολική πραγματικότητα η Α.Υ. δύναται να πάρει τη μορφή της διάχυσης σε όλα τα μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος (Δανασσύης-Αφεντάκης, 1997, σελ. 217 κ. εξ.). Οι μέθοδοι που εφαρμόζονται γενικά μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες (Σώκου, 1994, σελ. 32-33): α) Παθητικές μέθοδοι ή μέθοδοι παθητικής ενημέρωσης π.χ. διάλεξη, προβολή video ή ταινίας, διαφάνειες, αφίσες, ενημερωτικά φυλλάδια. Η αποτελεσματικότητα των μεθόδων αυτών είναι αμφισβητούμενη, εφόσον αποβλέπουν μόνο στην προσκόμιση της γνώσης και της πληροφορίας και δεν ζητούν την ενεργητική συμμετοχή του κοινού στο οποίο απευθύνονται. β) Εκπαιδευτικές μέθοδοι π.χ. συνεντεύξεις, ερωτηματολόγια, ανάλυση περιεχομένου, απλή και συμμετοχική παρατήρηση, επίσκεψη, ομαδική παρουσίαση θέματος, αλληλοδιδασκαλία κ.ά. Οι μέθοδοι αυτές στοχεύουν, εκτός από τις γνώσεις, στην ανάπτυξη και την ωριμότητα του ατόμου και γενικότερα στην αναβάθμιση του πολιτισμικού και του κοινωνικού του επιπέδου. γ) Βιωματικές μέθοδοι π.χ. δραματοποίηση, θεατρικό παιχνίδι, γράψιμο ιστορίας, διάγραμμα βιωματικών εμπειριών όπως η δημιουργική έκφραση με σχήματα, ζωγραφική ή φωτογραφίες κ.ά. Οι μέθοδοι αυτές αποτελούν προσεγγίσεις συναισθηματικού τύπου και έχουν ως στόχο την ενίσχυση της αυτοεκτίμησης του ατόμου, την ανάπτυξη των ατομικών και των κοινωνικών του δεξιοτήτων, τη δόμηση αξιών και στάσεων, καθώς και την επιλογή στόχων και αποφάσεων.

Η Αγωγή Υγείας ως μέσο γνώσεων, αξιών και δεξιοτήτων

Η Α.Υ. αποτελεί για την Παιδαγωγική του παρόντος μία πραγματικότητα, έναν παιδαγωγικό προβληματισμό και παράλληλα ένα κοινωνικό ζητούμενο, καθώς η ίδια η επιρροή της στο εκπαιδευτικό σύστημα και την κοινωνία γενικότερα την καθιστά *μέσο άσκησης εκπαιδευτικής πολιτικής*. Οι προβληματισμοί που θέτει αναζητούν λύσεις στη γόνιμη σύνθεση των δεδομένων της παιδαγωγικής πρακτικής μέσα από την *Εκπαίδευση για την Υγεία*. Η σχολική Α.Υ. με γνωστική και κυρίως βιωματική διάσταση φέρει τα εξής χαρακτηριστικά: (1) Την *κατανόηση* της έννοιας της υγείας, (2) Την *ευαισθησία* και την *αναγνώριση* της αξίας της υγείας, και (3) τη δημιουργία *κοσμοαντίληψης* μέσα από τη συνείδηση της σημασίας της υγείας. Οι ίδιοι οι στόχοι και αυτή καθεαυτή η παιδαγωγική πορεία της Α.Υ. την αναδεικνύουν ως μέσο *γνώσεων, αξιών και δεξιοτήτων* στη σύγχρονη εκπαιδευτική πραγματικότητα.

Η Α.Υ., επιβάλλοντας νέες διδακτικές προσεγγίσεις, στοχεύει (Μακρής, 1992, σελ. 24):

- στην επεξεργασία των εμπειριών, των αισθημάτων, των επιθυμιών και της φαντασίας των μαθητών,
- στην οικοδόμηση της εμπιστοσύνης των μαθητών στον εαυτό τους,

- στην ενίσχυση του αισθήματος αυτοεκτίμησης μέσα από την υποστήριξη των ικανοτήτων τους,
- στη σταθεροποίηση των διαπροσωπικών σχέσεων των παιδιών που θα τα οδηγήσει στο να αποφύγουν την εμπλοκή σε επίπεδο περιπετειών υγείας π.χ. εξαρτησιογόνες ουσίες,
- στην ενίσχυση της κοινωνικής ένταξης μέσω βιωμάτων συνεργασίας και ανάπτυξης κοινωνικών σχέσεων.

Έτσι, η Α.Υ. ως νέα, πειραματική εφαρμογή επιχειρεί μια καινοτομική και διεπιστημονική προσέγγιση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών προβλημάτων. Η απόκτηση γνώσεων οδηγεί ουσιαστικά στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και, επομένως, στη διαμόρφωση στάσεων και αξιών ζωής. Κριτήρια αυτής της πορείας είναι:

- η γνώση δομών, στις οποίες στηρίζονται τα πρότυπα υγιεινής συμπεριφοράς και η επίγνωση παραγόντων που προάγουν ή θέτουν σε κίνδυνο την υγεία,
- η κατάρτιση των μαθητών, ώστε να λαμβάνουν υπεύθυνα αποφάσεις, και η αποσαφήνιση κοινωνικών αξιών και στόχων,
- η ενεργός προαγωγή της αυτοεκτίμησης των μαθητών και η ανάπτυξη θετικών διαπροσωπικών σχέσεων μέσα στο σχολείο,
- η προσφορά κινήτρων μέσα από μια ποικιλία δραστηριοτήτων και η καλλιέργεια της συμμετοχής των μαθητών σε θέματα υγείας,
- η αναγνώριση, η ανάλυση και ο χειρισμός καταστάσεων στο σχολείο που επιδρούν στην υγεία καθώς και η ανάπτυξη ισχυρών δεσμών ανάμεσα στο σχολείο, την οικογένεια και την κοινότητα.

Επίσης, ο ίδιος ο σχεδιασμός ενός προγράμματος Α.Υ. (βλ. Σώκου, 1994, σελ. 25 κ. εξ.), ο οποίος αρχίζει με την επιλογή της τάξης, την εκλογή του θέματος, την οροθέτηση σκοπού και στόχων, τη διαμόρφωση παιδαγωγικής προσέγγισης, καθώς και τον καθορισμό των υλικών μέσων, δίνει τη δυνατότητα: α) *συνεργασίας* με τα άλλα μέλη της σχολικής κοινότητας, καθώς και ευρύτερης συνεργασίας με τοπικούς φορείς, β) *διεύρυνσης* του γνωστικού πεδίου, σχετικά με την προβληματική της εκπαίδευσης για την υγεία, άρα και της Πρόληψης, γ) *έμφασης* στη μεθοδολογική κατάρτιση, δ) *εισαγωγής* μιας νέας διάστασης, όσον αφορά την ηθική σε θέματα υγείας, ε) *συμβολής* στην ανάγκη για τη διεπιστημονική προσέγγιση διαφόρων προβλημάτων υγείας, στ) *προβληματισμού* σε θέματα αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος, ζ) *προσφοράς* στην ενεργητική συμμετοχή των μαθητών. Και μόνο η συμμετοχή των μαθητών σε μια ομάδα αποτελεί γεγονός καθοριστικής σημασίας, εφόσον λειτουργεί ως **παράγοντας συνεργασίας, διερευνητικής μάθησης, πρόληψης, προαγωγής της συναισθηματικής υγείας, κοινωνικοποίησης και διαμόρφωσης νέων στάσεων και αξιών.**

Επομένως, η Α.Υ. έχει ως τελικό στόχο τη δημιουργία ενός κοινού, το οποίο θα είναι ενημερωμένο, ευαισθητοποιημένο, με βαθιά και συνειδητή γνώση της σημασίας της υγείας και με αποφασιστική διάθεση να συμμετέχει ενεργητικά σε κάθε προσπάθεια πρόληψης, αποφυγής νέων προβλημάτων και βελτίωσης της ποιότητας ζωής. Και αυτός είναι ο τελικός στόχος, η καλλιέργεια εκείνων των αξιών ζωής που θα εξασφαλίσουν ποιότητα ζωής σε μια κοινωνία πιο ανθρώπινη. Αυτή η νέα εκπαιδευτική διαδικασία προσβλέπει σε ένα σχολείο φιλικό, δημοκρατικό, συμμετοχικό, θέτοντας προοπτικές για την προστασία του περιβάλλοντος, τη διασφάλιση της ατομικής και δημόσιας υγείας, την ανάλυση προβλημάτων ασφάλειας και την αξιοποίηση του δυναμικού της τοπικής κοινωνίας.

Συνολικά, η Α.Υ.: α') ενθαρρύνει τη μάθηση μέσα από σύγχρονες παιδαγωγικές αντιλήψεις, όπως διερευνητική, βιωματική και συνεργατική μάθηση, β') προτείνει και

ενθαρρύνει νέες διδακτικές προσεγγίσεις περισσότερο μαθητοκεντρικές, όπως ομαδική εργασία μαθητών, σύνταξη διαθεματικών εργασιών και έμφαση στη διερεύνηση μέσα από βιωματική εμπειρία, γ') διευκολύνει τη δημιουργία νέων εκπαιδευτικών στόχων, δ') ενθαρρύνει τη δημιουργία νέων ρόλων για το δάσκαλο και το μαθητή, όπου ο πρώτος γίνεται συντονιστής τής μάθησης και ο δεύτερος πρωταγωνιστής, και ε') τέλος, το ίδιο το σχολείο αναδιαμορφώνεται και αναπροσαρμόζεται στις νέες ανάγκες τής εκπαίδευσης, προσφέροντας όχι πια το χώρο στον οποίο προσφέρεται η έτοιμη γνώση, αλλά το χώρο στον οποίο ενθαρρύνεται η συνεργασία, η ανταλλαγή απόψεων, η συλλογή πληροφοριών και το άνοιγμα προς την κοινωνία. Ουσιαστικά, η Α.Υ. συνιστά μία πρόκληση, αφού η προσφορά τής έγκειται, εκτός από τη θεωρητική και την πρακτική κατάρτιση των νεαρών ατόμων, και στην ανάδειξη τής *αυτενέργειάς* τους, μέσα από την καλλιέργεια τής *ελεύθερης σκέψης*, τής *δημιουργικότητας* και τής ικανότητας για *αυτομάθηση*. Αυτά, ακριβώς, ωθούν στη δυνατότητα για τη *διαβίου* εκπαίδευση, την *επαγγελματική προσαρμογή*, τη *συνεχή επιστημονική διερεύνηση* και την *καινοτομία* στην εκπαίδευση.

Η Αγωγή Υγείας στην Ελλάδα: γενικές εκτιμήσεις και προτάσεις

Αναντίρρητα, σήμερα στην Ελλάδα η Α.Υ. εμπνέει πολλούς εκπαιδευτικούς. Αποδείξεις αποτελούν τόσο οι προσπάθειες των κατά νομούς υπευθύνων όσο και οι ατομικές προσπάθειες εκπαιδευτικών μέσα στη σχολική πραγματικότητα, καθώς και οι όποιες επιμορφωτικές προσπάθειες στον τομέα αυτό. Ωστόσο, πολλά είναι αυτά που ακόμη απουσιάζουν από την εκπαιδευτική πραγματικότητα, ώστε η διδασκαλία γνώσεων και δεξιοτήτων να είναι ουσιαστικά παράλληλη και με την υιοθέτηση αξιών από μαθητές, εκπαιδευτικούς και γονείς. Σε αυτό το σημείο, η συμμετοχή των εκπαιδευτικών στον προσανατολισμό και την οργάνωση τής έρευνας για την Α.Υ. πρέπει να παίζει σημαντικό ρόλο. Γενικά, διαπιστώνεται έλλειψη ειδικά καταρτισμένου εκπαιδευτικού προσωπικού προκειμένου να αναλάβει το ρόλο αυτό σε οποιοδήποτε επίπεδο. Οι προσπάθειες που πραγματοποιούνται αυτή τη στιγμή στα σχολεία τής χώρας επαφίενται κατά κύριο λόγο στην πρωτοβουλία και την ευαισθησία ορισμένων εκπαιδευτικών (βλ. και Γκούβρα κ.ά., ό.π., σελ. 67). Από την άλλη πλευρά, σχεδόν ανύπαρκτη είναι η εφαρμογή προγραμμάτων Αγωγής Υγείας προς τις ειδικές ομάδες του πληθυσμού, γεγονός που σε μεγάλο βαθμό θα πρέπει να αποδοθεί στην έλλειψη, επίσης, κατάλληλα καταρτισμένων εκπαιδευτικών.

Κατά συνέπεια, διαγράφεται μια αρνητική εικόνα βάσει αυτών των συνθηκών για την ποιοτική εκπαίδευση των ατόμων και την ενημέρωσή τους σε θέματα αγωγής υγείας. Έτσι, οι προσπάθειες που καταβάλλονται τα τελευταία χρόνια για την ανατροπή αυτής τής εικόνας και τη βελτίωση των δυνατοτήτων των εκπαιδευτικών για την παροχή γνώσης σε θέματα αγωγής υγείας οδηγούν στην ανάγκη *διαβίου* επιμόρφωσης. Καθοριστικής σημασίας θα είναι οι παιδαγωγικές αρχές και η ίδια η ποιότητα τής επιμόρφωσης (βλ. Παπαϊωάννου, 1990) που θα τους καταστήσουν ικανούς, ώστε να εργάζονται με θεωρητική γνώση και εμπειρική εφαρμογή στηριγμένη σε μεθοδολογία και ψυχοπαιδαγωγικές αρχές. Οι εκπαιδευτικοί που θα αναλάβουν την ενημέρωση και την ευαισθητοποίηση των νέων ατόμων πρέπει να μάθουν να χρησιμοποιούν τις νέες παιδαγωγικές προσεγγίσεις. Όμως, χρειάζεται προσοχή, προκειμένου στις προτάσεις να ληφθεί υπόψη η σύγχρονη εκπαιδευτική πραγματικότητα, σε συνδυασμό με τις κοινωνικές ανάγκες καθώς και τις υφιστάμενες δυνατότητες.

Ιδιαίτερα, όσον αφορά στη σχολική πραγματικότητα απαιτείται: **1.** Εμπλοκή θεμάτων υγείας σε όλα τα μαθήματα του Αναλυτικού Προγράμματος τής υποχρεωτικής εκπαίδευσης (Γκούβρα κ.ά, ό.π., σελ. 164). **2.** Σχολικός και επαγγελματικός

προσανατολισμός (βλ. και Fontana, 1996, σελ. 405 κ. εξ.). 3. Προετοιμασία τού εκπαιδευτικού ως διαμεσολαβητή (βλ. και Ιωαννίδη-Ψυχογιού, 2001) στην αντιμετώπιση προβλημάτων ειδικών κοινωνικών ομάδων. 4. Συμμετοχή των γονιών ανεξάρτητα από κοινωνικο-οικονομικά και πολιτιστικά κριτήρια (βλ. και Γκούβρα κ.ά., ό.π., σελ. 102 κ. εξ.). 5. Επιπλέον, η διεπιστημονικότητα της Α.Υ. προβάλλει την αναγκαιότητα για την εξάπλωση της γνώσης για την υγεία διακλαδικά και την υποχρέωση μιας αναγκαίας συνεργασίας μεταξύ Υπουργείων Παιδείας και Υγείας (Γκούβρα κ.ά., ό.π., σελ. 32). Μια τέτοια προσέγγιση, η οποία αναδεικνύει κοινωνικά και εκπαιδευτικά προβλήματα, παράλληλα μπορεί να αναδείξει στρατηγικές για μια κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη που θα βελτιώνει τις συνθήκες υγείας, παιδείας και ζωής.

Τέλος, μια εκπαιδευτική πολιτική για την Α.Υ. έχει πολλά πλεονεκτήματα. Αποϊατροκοποιεί την υγεία, εξαλείφει πολλά αρνητικά σημεία μιας μονομερούς δημόσιας υγειονομικής πολιτικής και καθίσταται μέσο *άσκησης κοινωνικής πολιτικής* ακόμη και σε ζητήματα ιδιαίτερης σημασίας για το κοινωνικό σύνολο, όπως αυτό της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς (Ιωαννίδη, 1998-2000). Σύμφωνα με τα παραπάνω, η Αγωγή Υγείας ως διεπιστημονικό αντικείμενο και εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί να γίνει φορέας *εκπαιδευτικής παρέμβασης και καινοτομίας*, δεδομένου ότι αυτή προτείνει νέες παιδαγωγικές αντιλήψεις, στόχους, μεθόδους και, επίσης, νέους ρόλους για το μαθητή, το δάσκαλο, το ίδιο το σχολείο. Ας μην ξεχνάμε ότι η διάδοση της επιστήμης εμπεριέχει πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές παραμέτρους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γκούβρα, Μ., Κυρίδης, Α., Μαυρικάκη, Ε.** (2001). *Αγωγή Υγείας και Σχολείο. Παιδαγωγική και Βιολογική Προσέγγιση*. Αθήνα: εκδ. Τυπωθήτω – Γ. Δαρδανός.
- Δαναοσής-Αφεντάκης, Αντ.** (1997²). *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική. τ. Γ': Σύγχρονες τάσεις της αγωγής*. Αθήνα: αυτοέκδοση.
- Fontana, D.** (1996). *Ψυχολογία για εκπαιδευτικούς*. Αθήνα: εκδ. Σαββάλας.
- Ζυμβρακάκη, Ε.** (1996). Ζητήματα θεωρίας και μεθόδου στην επιστήμη της Αγωγής και Προαγωγής της Υγείας. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 89, 30-34.
- Ιωαννίδη, Β.** (1998-2000). Αγωγή Υγείας και νεανική παραβατικότητα. Η αγωγή και η προαγωγή της υγείας ως μέσα πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας. *Παρουσία, ΙΓ'-ΙΔ'*, 397-406.
- Ιωαννίδη-Ψυχογιού, Β.** (2001). *Ο θεσμός των Αναμορφωτικών Καταστημάτων/Ιδρυμάτων Αγωγής. Παιδαγωγική θεμελίωση και πράξη*. Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Καμαρινού, Δ.** (2000³). *Βιωματική μάθηση στο σχολείο*. Αθήνα.
- Μακρής, Χ.** (1992). Εκπαίδευση σε θέματα υγείας στις χώρες της Ε.Ο.Κ. *Λόγος και Πράξη*, 50, 23-39.
- Παπαϊωάννου, Σκ.** (1990). Κοινωνική επιμόρφωση ενηλίκων. *Π.Ψ.Ε.-Λεξικό*, 5^{ος}, 2682-2683.
- Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Αγωγής Υγείας. Στόχοι – Περιεχόμενο – Μέθοδοι.* (χ.χ.). Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας, Υπουργείο Νέας Γενιάς και Αθλητισμού. Αθήνα.
- Σώκου, Κ.** (1994). *Οδηγός αγωγής και προαγωγής της υγείας. Πρότυπο πρόγραμμα «αλκοόλ και ατύχημα»*. Πρόλογος: Ν. Ματσανιώτης. Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα.
- Τούντας, Γ.** (2001). *Κοινωνία και Υγεία*. Αθήνα: εκδ. Οδυσσέας/ Νέα Υγεία.
- Υγεία και Ελληνική Κοινωνία* (Εμπειρική έρευνα). (1998). Αθήνα: ΕΚΚΕ.

Weare, K., Gray, G. (2000). *Η προαγωγή της ψυχικής και συναισθηματικής υγείας στο σχολείο. Εγχειρίδιο για Εκπαιδευτικούς* (επιμέλεια: Κ. Σώκου). Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα.